

diging. Bovendien hanteerde De Vonk een verhoudingsgewijs 'modern' pedagogisch regime, met veel vrijheid en inspraakmogelijkheden voor de cursisten. Zo heette de persoonlijkheid van het meisje zich het beste te ontwikkelen.

Het waren volgens Veendrick tegelijkertijd nu juist deze twee unieke kenmerken van De Vonk, die 25 jaar later de teloorgang van de cursussen bewerkstelligden. De relatief lange en intensieve internaatsvorming sloot door de verlenging van de leerplicht steeds minder aan bij de vormingsbehoeften van de doelgroep. Bovendien werd het in de jaren vijftig zo moderne pedagogische regime in de jaren zestig niet aangepast aan de toegenomen tolerantie ten opzichte van jongeren, waardoor de cursisten van toen het gevoel kregen 'niks te mogen'. In 1973 werd daarom de internaatsvorming vervangen door kortdurende dagcursussen. Twintig jaar later kwam ook daaraan een einde en sloot het vormingscentrum definitief zijn deuren.

Veendricks kleine monument voor De Vonk is een leuk boekje geworden. Aan de hand van het aanwezige archiefmateriaal brengt hij het centrum en de cursisten — bijna 1500 in totaal — tot leven. Ook besteedt hij aandacht aan de context. Lezers die onbekend zijn met dit pedagogische domein krijgen zo in kort bestek een overzicht van de landelijke ontwikkelingen. Historisch valt er op de exercitie van deze buitenstaander in de geschiedbeoefening wel het een en ander aan te merken. Paginalange citaten uit archiefstukken, het toeschrijven van het AVRO-radioprogramma 'Bonte Dinsdagavondtrein' aan de VARA, en het opvoeren van krantenartikelen als voornaamste bron voor het analyseren van inhoudelijke conflicten tussen stafleden zijn er enkele relatief onschuldige voorbeelden van. Ingrijpender is, dat Veendrick het niet kan nalaten om zijn onderwerp te beoordelen aan de hand van huidige andragogische normen. Vooral het pedagogische regime van De Vonk moet het daardoor regelmatig ontgelden. Het categorische verbod op contacten met jongens bijvoorbeeld, karakteriseert hij als 'onbarmhartig'. 'Men begreep te weinig van de sterk groeiende behoefte tot experimenteren, tot onbezonnenheid', schrijft hij streng (178). Gelukkig wordt zijn oordeel getemperd door 'een zekere vertederling'. Zo blijft, ondanks het lichte *dédain* voor dit stukje verleden, Veendricks anachronisme wel binnen de perken.

M. van Essen

J. J. van den Berg, *Deining. Koers en karakter van de ARP ter discussie, 1956-1970* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 1999, Historische boekerij VI; Kampen: Kok, 1999, 492 blz., f75,-, ISBN 90 435 0151 4).

De Tweede-Kamerverkiezingen van februari 1967 gelden als de grote waterscheiding in de ontzuiling van het Nederlandse politieke bestel. De PvdA en de KVP kelderden in de gunst van de kiezers en de confessionele partijen gezamenlijk verloren definitief hun meerderheidspositie. D'66 en de Boerenpartij behaalden spectaculaire resultaten. Opmerkelijk was de winst van twee zetels voor de ARP. Na jarenlange trage maar gestage electorale neergang had de oudste politieke partij van Nederland ineens de wind in de rug. Het kortstondige succes van Jelle Zijlstra als premier van een interimkabinet na de val van het kabinet-Cals in de roemruchte nacht van Schmelzer leverde de ARP veel aanzien op, met als hoogtepunt de oudejaarshit annex Beatles-parodie 'Jelle zal wel zien' van cabaretier Wim Kan. Zijlstra zelf schreef de populariteit van de ARP voor een belangrijk deel toe aan dit optreden van Kan, die hiervoor zijns inziens wel 'een bescheiden borstbeeldje...in het Abraham Kuyperhuis' had verdiend. Een andere veelgenoemde verklaring voor het succes was de radicalisering van de ARP, die aan het begin van de jaren zestig was ingezet en in 1966 de boventoon voerde in de partij.

Dat het allemaal een stuk genuanceerder lag, zowel ten aanzien van het 'Zijlstra-effect' als wat betreft de radicalisering van de ARP, doet J. J. van den Berg in extenso uit de doeken in zijn aan de Vrije Universiteit verdedigde dissertatie. Fijntjes wijst Van den Berg erop dat Zijlstra in 1967 niet eens op de kandidatenlijst van de ARP stond, dat hij weinig op had met het evangelische radicalisme en dat de ARP-fractie in de Tweede Kamer werd geleid door de conservatief Roolvink. Ook koos de ARP in 1967 en 1971 voor deelname in rechtse kabinetten met de VVD, een patroon dat pas in de roerige formatie van 1972/73 doorbroken zou worden door het toetreden van de evangelisch-radicalen ARP-ers De Gaay Fortman senior en Boersma tot het kabinet-Den Uyl. Voor Van den Berg vormen de roerige jaren in de landspolitiek na 1967 niet meer dan een epiloog. Het uittreden in 1970 van een deel van de ARP-radicalen, en de daadwerkelijke start van de christen-democratische samenwerking met KVP en CHU in datzelfde jaar zijn voor hem redenen om zijn geschiedschrijving van de 'deining' in de ARP in 1970 te stoppen.

In feite heeft Van den Berg zijn boek opgehangen aan het partijvoorzitterschap, van 1956 tot begin 1968, van W. P. Berghuis. Daarbij heeft hij dankbaar en effectief gebruik gemaakt van diens uitgebreide archief. De studie van Van den Berg is hierdoor bovenal 'een minutieuze reconstructie geworden van de energieke en uiteindelijk ook succesvolle pogingen van Berghuis om de ARP terug te brengen in het hart van de landspolitiek, na het isolement als gevolg van de conservatieve 'erfenis van Colijn' en het onbuigzame ARP-standpunt tegenover de Indonesische onafhankelijkheid. Overigens krijgen ook de tegenbewegingen in de ARP van verontruste mannenbroeders volop aandacht, met als meest kleurrijke representant de Friese senator Hendrik Algra. De 'verontrusten' stelden zich teweer tegen de verwatering van het negentiende-eeuwse antirevolutionaire gedachtegoed in het algemeen en tegen de toenemende invloed van een jongere generatie evangelisch-radicalen in het bijzonder.

Van den Berg betoont zich een voorzichtig bewonderaar van 'zijn' hoofdpersoon Berghuis, zonder overigens te vervallen in kritiekloze hagiografie. Pijnlijk duidelijk wordt bijvoorbeeld hoe gering het sturend vermogen van Berghuis en ARP-fractievoorzitter J. A. H. J. S. Bruins Slot was nadat de ARP in 1959 was toegetreten tot het kabinet-De Quay. Partijbestuur, kamerfractie en bewindslieden verkeerden in een voortdurende staat van oorlog met elkaar. Ook geeft Van den Berg aan dat binnen de ARP de plotselinge acceptatie van de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië in 1962 nauwelijks werd gesteund. Van den Berg volgt hierbij de analyse van de ideologische wortels van het CDA door R. S. Zwart uit 1996. Wel leidt zijn reconstructie van de conflicten in de top van de partij tot een scherper beeld van de botsende karakters in de ARP-top. Zij bleken niet minder dan anderen behept met grote ambities, wat leidde tot harde en op de persoon gespeelde confrontaties rond het lijsttrekkerschap en het bezetten van ministersposten. De door Berghuis naar voren geschoven evangelisch-radicalen waren minder bedreven in dit spel. Zij slaagden er weliswaar in de ARP een odium van radicaliteit te geven, maar uit hun gelederen kwam geen leidersfiguur naar voren.

Met alle respect voor het afgewogen en uitstekend gedocumenteerde betoog van Van den Berg, dient toch gewezen te worden op de beperkte reikwijdte van zijn analyse. Van den Berg concentreert zich geheel op de interne ontwikkeling in de ARP. Mogelijke invloeden van buiten worden niet meegewogen, de turbulente jaren zestig fungeren zelfs nauwelijks als decor. Zo gaat Van den Berg goeddeels voorbij aan de ontwikkelingen binnen de gereformeerde kerken in Nederland, waartoe het leeuwendeel van de ARP-ers behoorde, en waarin een nieuwe visie op de relatie tussen levensbeschouwing en maatschappij tot ontwikkeling kwam. Ook worden de ontwikkelingen in de ARP niet betrokken op soortgelijke processen in andere partijen. Slechts zijdelings komt de gelijktijdige radicalisering in de PvdA aan de orde, terwijl het ontstaan van het christen-radicalisme in de KVP uit de lucht komt vallen. Een andere tekortkoming vloeit

voort uit Van den Berg's uitgangspunt om geen 'integrale partijgeschiedenis' te willen schrijven. De analyse van het functioneren van de ARP blijft daardoor beperkt tot de discussies in en rond de partijtop. Als een soort van theoretisch kader hanteert Van den Berg daarbij een 'perspectief van de groepsvorming', maar juist omdat hij de groepsvorming binnen de ARP niet systematisch heeft geanalyseerd, leidt dit slechts tot overbodige samenvattingen aan het eind van elk hoofdstuk en aan het slot van het boek. Alleen de evangelisch-radicalen groepsvorming komt redelijk uit de verf, hoewel ook daarvoor geldt dat uit Van den Berg's studie niet duidelijk wordt in hoeverre het radicalisme werkelijk wortelde in de partij.

Van den Berg heeft zich, blijkens zijn inleiding, willen beperken tot een analyse van het ideologisch debat in de ARP. Op dit gebied voegt zijn boek echter weinig toe aan de eerdergenoemde analyse van Zwart. Omdat Van den Berg het verloop van het ideologisch debat relateert aan de permanente strijd om het leiderschap in de partij, levert zijn studie wel vaak rooie-oortjes-lectuur op, met name waar interne conflicten en persoonlijke ruzies, met als inzet ongebreidelde politieke ambities, onverbloemd uit de doeken worden gedaan.

Dirk Jan Wolfram

B. Schoenmaker, J. A. M. M. Janssen, ed., *In de schaduw van de muur. Maatschappij en krijgsmacht rond 1960* (Den Haag: Sdu uitgevers, 1997, 304 blz, f45,-, ISBN 90 12 08503 9).

In 1997 heeft de Stichting maatschappij en krijgsmacht onder bovenstaande titel een conferentie georganiseerd, waar dertien (militair-)historici, militairen en politicologen een aantal thema's behandeld hebben met betrekking tot de relatie tussen krijgsmacht en maatschappij rond 1960. In enkele bijdragen worden de resultaten van nieuw onderzoek gepresenteerd, terwijl in de meeste artikelen reeds bekende zaken opnieuw geordend en samengevat worden.

Klinkert (KMA) behandelt de reactie van Nederland op de verschillende Berlijn-crisis rond 1960. Kamerbreed gesteund volgde de legerleiding de NAVO-strategie door een kleine eenheid op de Liineburgerheide te legeren en twee divisies gereed te houden die bij (dreiging van) een Russische aanval naar de Elbe gedirigeerd moesten worden. De auteur besteedt helaas geen aandacht aan de haalbaarheid van dit scenario. Als de Russen in actie waren komen, zouden namelijk in Nederland auto's gevorderd moeten worden om de troepen naar de Noordduitse laagvlakte over te brengen. In 't Harde stonden treinwagons gereed om het zware materieel naar Cloppenburg te vervoeren. En een honderdtal marechaussees zou straten en bruggen moeten vrijhouden van in paniek westwaarts vluchtende Duitsers om het Nederlandse leger door te laten. Aan beantwoording van de vraag hoe men aan burgerchauffeurs en machinisten dacht te komen die bereid waren de Russen tegemoet te rijden, kwamen de plannenmakers niet eens toe.

Wielenga (Utrecht) neemt nog eens de Nederlands-Duitse relatie in het militaire vlak door. De Nederlandse houding werd gekenmerkt door nuchterheid: aan de ene kant angst om door de Bondsrepubliek bij continentale geschillen (bijvoorbeeld Duitse hereniging) betrokken te raken, anderzijds beduchtheid voor een Duitse 'Alleingang'. Men had echter de Bondsrepubliek in de NAVO nodig. Dit realistische inzicht strookte echter niet met de gevoelsmatige houding tegenover de Duitsers, zoals uit de rel rond Von Kielmansegg bleek.

Een bijzonder interessante invalshoek kiest Koedijk (NIOD) die de anti-communistische psychologische oorlogvoering in Nederland in de periode 1950-1965 heeft onderzocht. In navolging van het Amerikaanse Office of policy coordination koos de Nederlandse regering